

معماری سنتی و هنرهای ساختمانی

احمد ماهوان
مشاور - ایران
۱۳۹۵

تقدیرم: برادرم:

شادریان محمود ماهوان (پدر علی ماهوان)

مدیر و بنیان گذار دفتر جغرافیایی و انتشارات ماهوان در

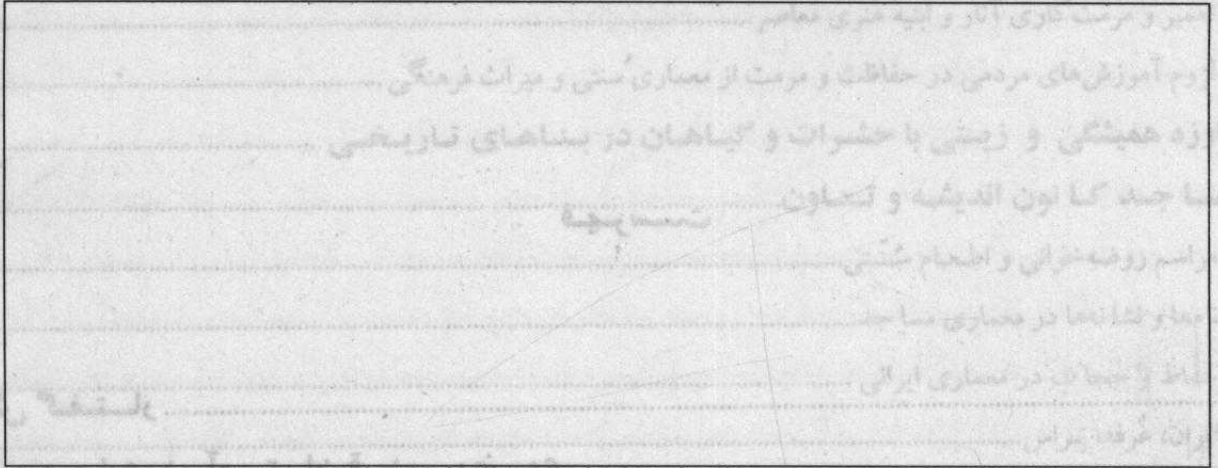
مشهد

که فرهنگ دوست بود و فرهنگی زیست

و زندگی کوتاهش در خدمت به فرهنگ

گذشت.

یادش گرامی و روانش شاد

ناشر دفتر جغرافیایی و انتشارات ماهوان (ماه نشر) ۰۵۱-۳۷۲۶۹۶۹۰ - ۰۹۱۵۳۰۲۰۶۵۵

مشهد - میدان صاحب الزمان (گوهرشاد) حکمت پور، شماره ۱۳۹

Email: Mahvana@yahoo.com

نام کتاب	: معماری سنتی و هنرهای ساختمانی
نویسنده	: احمد ماه وان
شمارگان	: ۱۰۰۰ جلد قطع رحلی
نوبت چاپ	: چاپ اول
صفحه آراء	: معصومه برک
امور فنی	: مسعود تقی زاده - دانشجوی کارشناسی ارشد معماری دانشگاه آزاد اهواز - واحد مشهد
قیمت	: ۵۰۰۰۰ تومان
شابک	: ۹۶۴-۸۹۷۹-۱۰-۳

«کلیه حقوق نشر مخصوص انتشارات ماهوان می باشد و هرگونه استفاده تصویری بدون اجازه ناشر ممنوع است.»

فهرست

۱۰	پیش‌گفتار
۱۲	هنرمعماری در آستان قدس رضوی
۱۵	بارگاه قدس رضوی و توسعه فضاهای زیارتی
۲۲	معماری سنتی ایران
۲۵	سیر تحول هنر معماری در ایران
۳۶	معماری سنتی خراسان
	سیر تکامل و انحطاط تزئینات ساختمانی کاشی‌نگاره، سنگ‌نگاره، چوب‌نگاره، از دوران تیموری تا قاجاری
۴۲	و پهلوی (برای ایران)
۴۵	کاربردهای فنی و تکنیکی در معماری سنتی ایران
۴۶	مقایسه معماری بازار رضا در مشهد و بازار شاه چراغ در شیراز
۴۶	بازار شاه چراغ در شیراز
۴۷	بازار رضا در مشهد
۴۸	نورگیر و بادگیر
۵۰	جلوخان یا جلوگاه
۵۲	جلوخان و نوسازی شهرها
۵۳	رواق بزرگ دارالسیاده در حرم حضرت رضا
۵۷	هویت و مرمت
۶۲	حفظ هویت در معماری سنتی
۶۴	حفاظت و نگهداری قبل از مرمت و بازپیرایی
۶۷	توازن و هماهنگی در مرمت بناهای تاریخی
۶۹	کتابخانه ملی کرمان
۷۰	مرمت در بناهای محلات قدیمی و بافت کهن و سنتی شهرها

- ۷۱..... تعمیر و مرمت کاری آثار و ابنیه هنری معاصر
- ۷۲..... لزوم آموزش‌های مردمی در حفاظت و مرمت از معماری سنتی و میراث فرهنگی
- ۷۴..... مبارزه همیشگی و زیستی با حشرات و گیاهان در بناهای تاریخی
- ۸۱..... مساجد کانون اندیشه و تعاون
- ۸۳..... مراسم روضه‌خوانی و اطعام سنتی
- ۸۳..... نام‌ها و نشانه‌ها در معماری مساجد
- ۸۷..... حفاظ و حجاب در معماری ایرانی
- ۸۷..... ایوان، غرفه، تراس
- ۸۸..... رواق، شبستان، تالار
- ۹۰..... گنبد، بقعه
- ۹۱..... بقعه و گنبد در معماری ایرانی
- ۹۲..... معماری در شهرهای مذهبی
- ۹۵..... نام‌ها و مکان‌ها در بافت قدیم شهرها
- ۹۷..... نام‌ها و مکان‌ها
- ۹۸..... تابلوها و عنوان‌ها
- ۹۹..... نامگذاری فضاهای شهری
- ۱۰۰..... نامگذاری موقوفات در فضاهای شهری
- ۱۰۱..... نام‌گذاری خیابان‌ها و محلات شهری
- ۱۰۲..... فضای سبز و بافت قدیم شهرها
- ۱۰۷..... درخت کاری و فضای سبز در معماری سنتی
- ۱۱۰..... باغ‌های ایرانی
- ۱۱۲..... حوض و آب‌نما
- ۱۱۶..... ایمن‌سازی بافت قدیم شهرها و جلوگیری از حوادث احتمالی
- ۱۱۷..... مردم و محلات
- ۱۲۰..... معماری محلات
- ۱۳۷..... بازار در معماری ایرانی
- ۱۳۹..... کاروان‌سرا «رباط»
- ۱۳۹..... سرا
- ۱۴۰..... سرسرا

- ۱۴۰..... میان‌سَرا.....
- ۱۴۱..... خلوت‌سَرا.....
- ۱۴۱..... سَراچه.....
- ۱۴۱..... تیم و تیمچه.....
- ۱۴۲..... بین الحرمین.....
- ۱۴۲..... بازار بزرگ.....
- ۱۴۲..... راسته بازار.....
- ۱۴۳..... بازارچه.....
- ۱۴۳..... دالان.....
- ۱۴۳..... میدان.....
- ۱۴۶..... قَلکه.....
- ۱۴۶..... حیطه.....
- ۱۴۷..... کاروان‌سرای بزرگ اُزبک‌ها در مشهد.....
- ۱۶۹..... میراث ادبی در معماری.....
- ۱۶۹..... واژه نامه سُنّتی.....
- ۱۷۱..... واژه‌نامه معماری سُنّتی.....
- ۱۷۱..... بناهای میراث فرهنگی در محلات مرکزی شهرها.....
- ۱۷۴..... بناهای خِشت خام.....
- ۱۷۴..... یادی از معماری کویر.....
- ۱۷۵..... یخچال‌ها و خنک‌کننده‌ها در ایران قدیم.....
- ۱۷۷..... مقاوم‌سازی مدارس روستائی خشت خام «معماری روستائی».....
- ۱۸۲..... مقاوم‌سازی مَلات در معماری سنتی.....
- ۱۸۴..... مقاوم‌سازی مصالح گِلی در بناهای روستایی.....
- ۱۸۶..... اهمیت شیب‌بندی بام‌ها در حفاظت بناهای تاریخی.....
- ۱۸۷..... زلزله و مقاوم‌سازی ساختمان‌ها در معماری سنتی.....
- ۱۸۸..... محیط زیست و زلزله.....
- ۱۸۸..... نَشت آب از شبکه‌های آب و پَس آب شهری و زلزله.....
- ۱۹۱..... آشغال‌زدائی و لجن‌کشی نهرها و جوی‌های سرپوشیده در بافت قدیم شهری.....
- ۱۹۴..... سوخت پاش سُنّتی.....

- ۱۹۷..... ابزارهای سنجش، ترازگیری و مساحی در معماری سنتی
- ۲۰۵..... زیباسازی در معماری سنتی
- ۲۰۷..... ظهور اقتصاد جدید
- ۲۰۸..... اقتصاد جدید و معماری شهری
- ۲۰۹..... معماری سنتی و معماری تجاری
- ۲۱۱..... تاریخچه مطالعات بلندسازی، کوچکسازی، انبوهسازی مسکن در ایران
- ۲۱۵..... تأمین زمین برای انبوهسازی در بافت مرکزی و قدیمی شهرها
- ۲۱۸..... مشکلات مسکن ایران
- ۲۲۰..... مشکلات جنبی مسکن
- ۲۲۲..... فضای سبز و شهرک های آماری
- ۲۲۷..... انحطاط معماری در ایران «نقدی بر معماری نو»
- ۲۳۱..... معماری مسجد دانشگاه تهران
- ۲۳۸..... تهران پایتخت ۲۲۰ سال
- ۲۳۹..... جاذبه های سیاحتی پایتخت
- ۲۳۹..... تهران تنگ
- ۲۳۹..... هنر عکاسی، نقاشی و معماری
- ۲۳۹..... برگرفته ها

پیش‌گفتار

هنر معماری سنتی و ملی در کشور ما الهام‌پذیر از اقلیم سرزمین کویری و بیابانی ایران بوده که در پیکره معماری رسمی و حکومتی و ملی مانند مساجد، معابد، مدارس، کاروان‌سراها، ارگ حکومتی و نیز معماری مردمی کوچه و محلات ظهور کرده است. معماری رسمی و حکومتی ایران برگرفته از طرح‌های اسلامی ولی معماری مردمی محلات تلفیقی هماهنگ از ملیت، مذهب و مسلک را نشان می‌دهد که با اتکا بر اندیشه‌های مذهبی و سلايق شخصی و ویژگی‌های زندگی مردم بنا می‌گردید. مهمترین نمونه‌های معماری سنتی رسمی ایران را در پایتخت‌های قدیم ایران همانند اصفهان، قزوین، تبریز، مشهد، شیراز و نیز شهرهای کاشان و کرمان و یزد و اراک غیره می‌توان دید که به علت موقعیت تجاری و قرار گرفتن در مراکز استان تا حد زیادی نوسازی شده و معماری سنتی و قدیمی را به دست فراموشی سپرده‌اند. اما معماری سنتی مردمی و محلات را در شهرهای کاشان، یزد، میمند، میبد، دامغان، کاشمر، کرمان که از خطر زلزله نیز وسازی‌های تجاری در نیم قرن اخیر زسته و جان سالم به در برده‌اند را می‌توان مشاهده نمود.

سرزمین ایران برخلاف هندوستان و برخی از کشورهای دیگر آسیا که به دور از قهر طبیعت مانند زلزله و خشم و خصم متجاوز و حملات نظامی بوده اند کلیه میراث فرهنگی و هنر معماری ساختمانی آن‌ها سالم باقی مانده است کشور ایران از یک سو در تهاجم مداوم حملات نظامی بین شرق و غرب و از سوی دیگر در خشم دیران‌گر متوالی سیل و زلزله‌های سهمگین قرار داشته ولی آنچه از آثار معماری ایران زمین بر جای مانده خود مجموعه ای بسیار غنی می‌باشد که شاهدهی بر زنده دلی و امید به زندگی در روح ژرف ایرانیان است.

شهرهای اصفهان، تبریز، یزد، کاشان، کرمان و ... هر کدام میراث‌دار گنجینه‌ای بزرگ از هنر معماری حکومتی و مردمی را در دل خود جای داده است که تا حدود زیادی بافت قدیمی و مرکزی آنها از تجاوزات ویران‌گر نوسازی‌های تجاری در نیم قرن اخیر حفظ شده است. شهر تهران به علت موقعیت سیاسی و گسترش پرشتاب آن و نیز شهر مشهد به علت موقعیت ممتاز و انحصاری سیاحتی و زیارتی و تجارتی آن کلیه بافت قدیم و مرکزی آن با بازارها، مدارس علمیه، سراها، کاروان‌سراها، رباط‌ها، حمام‌ها، آب‌انبارها، تکایا و حسینیه‌ها و حتی مساجد قدیمی محلات آن در بافت مرکزی شهر مشهد و همچنین فرهنگ سنتی و ادبیات عامه و فولکلور و آداب و رسوم سنتی بومی آن خیلی زود در محلات قدیمی و مرکزی به تیغه بی‌احساس بولدورها سپرده شد و از میان آن برج‌های آهن و بتون یا پاساژها و هتل‌ها سر برآورد و آداب و رسوم عامه و فرهنگ قدیم محلات در معماری جدید مستحیل گشته بدون آن که تکه‌ای از یادگار اجدادی پدران و نیاکان ما همانند جزیره‌ای در سازه-

های جدید برای تماشای فرزندان باقی بماند همگی از میان رفته است ولی شهرهای کاشان، کرمان، یزد، نائین، میبد و ... بافت قدیمی و مرکزی خود را حفظ کرده و نوسازی و برج سازی را به بیرون بافت سنتی شهرهای خود منتقل کردند. در محله ملاهای شهر کاشان و در مجاور مدرسه آقا بزرگ منازل همچون خانه طباطبائی ها، خانه بروجرودی ها و ... که در دهه های اخیر توسط میراث فرهنگی از وراث آنها خریداری و مرمت و بازپیرائی گردیده بر جاذبه غنی فرهنگی این شهرها افزوده است، خانه های اشرافی خانوادگی پدر سالاری که حکایت از سبک و سیاق زندگی فتودالی چند نسل قبل دارد که چون چند نسلی پشت در پشت با فرزندان و نوادگان در آن خانه ها زندگی می کردند ناگزیر اتاق های زیادی هم در آن خانه ها احداث می شد. خانه های قدیمی شهر کاشان که عموماً نشیمن گاه ملاها یا روحانیون دوران قاجاریه بود با اندرونی و بیرونی و سفره خانه و تخت خانه و خلوت خانه و حوض خانه نشانی از سبک زندگی اشرافیت در کاشان و در قرن قبل را دارد، مردم مذهبی کاشان که عموماً به هنر قالی بافی و پارچه بافی روزگار می گذراندند کمتر از دانش و سواد بهره مند بودند بدین جهت بیشتر پای بند اعتقادات خود باقی ماندند. خانه های پدرسالاری و اشرافی سنتی شهر کاشان در واقع خانه های فتودالی، تجاری، مذهبی بوده اند که هزینه های پرخرج حرم و زوجه های پدرسالاران را روستائیان و کشاورزان و کارگران قالی باف و رعیت کوچه و بازار تأمین می کردند و چون بیشتر ملاها و تجار مدینه در دوران قاجاریه در کسوت روحانیت و ملاهای زمان بودند اشرافیت و بورژوازی رنگ معنوی و تقدس به خود گدازانده بود بدین جهت نذورات مردم هم به این خانه ها اهدا می شد و از جمع پول و اندیشه هنر آفرینی می کردند.

گسترش شهرهای ایران امروز چون بر مبنای تجارت و این شکل می گیرد سبب می شود که در برخی موارد این گسترش آنچنان سریع پیش رود که فرصت حفظ معماری سنتی را از شهرداری ها و مسئولان شهر بگیرد. شهرهای ساحلی چه دریائی و رودخانه ای مانند اهواز و بوشهر، توسعه ای طولی دارند و شهرهای زیارتی مانند مشهد توسعه ای محوری پیرامون زیارت گاه ها دارند ولی شهرهایی که ویژگی خاص محوری توسعه خود ندارند گسترش معقول تر و متعارفی به خود گرفتند و مراکز تجاری و توریستی می تواند در تمامی پهنه شهر گسترش پخش شده و از تمرکز بیش از اندازه ثروت در محور محدودی از شهر جلوگیری شود.

در معماری سنتی و حفظ بافت قدیمی شهرها توازن و هماهنگی لازمه پیوستگی در معماری سنتی است همچنان که میدان نقش جهان اصفهان در بافت قدیم شهر اصفهان و در میان یک بافت ساختمانی کوتاه، زیبا و برازنده است و اگر میدان تاریخی نقش جهان در محاصره برج ها و آسمان خراش های چند طبقه قرار گیرد مسلماً اصالت و هویت خود را از دست خواهد داد پس بلند مرتبه سازی را باید به آنسوی زاینده رود و لااقل به فاصله چند کیلومتری چهار باغ و میدان نقش جهان منتقل نمود. اگر به واسطه موقعیت مذهبی یا توریستی ممتاز بافت قدیم یک شهر مانند شهر مشهد که به شدت در حال تخریب و نوسازی است حفظ تمامی بافت کهن ناممکن می باشد می توان آثار برجسته معماری سنتی مانند کاروان سراها، مدارس و مساجد قدیمی را همچون جزیره ای در دل مناطق نوسازی شده حفظ و برای آیندگان نگهداری و هویت تاریخی شهر را تا حدودی حفظ کرد.